

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Pojetí času v textech Aristotela a Augustina

Kateřina Jindrová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Pojetí času v textech Aristotela a Augustina

Kateřina Jindrová

Vedoucí práce:

PhDr. Radim Kočandrlé, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Poděkování:

Ráda bych zde poděkovala vedoucímu bakalářské práce PhDr. Radimu Kočandrlemu, Ph.Dr. za jeho cenné, věcné a včasné připomínky a rady, které mi poskytoval při vypracování této práce.

Obsah

1 Úvod.....	3
2 Čas v pojetí Aristotela.....	4
2.1 IV. Kniha Fyziky.....	4
2.2 Zmínky a úvahy o čase v jiných částech Fyziky a dalších Aristotelových dílech.....	13
2.2.1 Fyzika – VI. a VIII Kniha.....	13
2.2.2 O vzniku a zániku – II. Kniha, (De Generatione et Corruptione II).....	15
2.2.3 O duši – III. Kniha (De Anima III.).....	15
2.2.4 Malá přírodní pojednání – O vnímání a vnímatelném, O paměti a vzpomínání (De Sensu et Sensibilibu, De Memoria et Reminiscentia).....	15
2.2.5 Etika Nikomachova.....	17
2.3 Shrnutí Aristotelova pojetí času.....	18
3 Čas v pojetí Augustina.....	19
3.1 Vyznání – Confessiones.....	19
4 Rozdíl mezi Aristotelovým a Augustinovým pojetím času.....	27
5 Cyklické versus lineární pojetí času (dějin).....	29
6 Závěr.....	30
Seznam zkratk děl autorů.....	33
Seznam použité literatury.....	34
Resumé.....	36

1 Úvod

Čas (řecky *chronos*, latinsky *tempus*) je vedle prostoru jedna z nejvýznamnějších kategorií filozofie. „Povaha času a její filozofické vyjádření představovala od počátků filozofie obtíže, zvláště byla-li úzce spojována s pojmem pohybu.“¹

Časem se zabývali již filozofové v antice, např. reálnost času vyloučil už Parmenides, s jeho uchopením měl trvalé potíže Aristotelés, jeho problematikou se na počátku středověku zabýval Augustin, jehož analýzy a formulace trvale ovlivnily další filozofický průzkum času až po E. Husserla a M. Heidegera.² Právě Aristotelés a Augustin, kteří stojí na začátku hledání podstaty času, jsou osobnosti, jejichž názory se zabývá tato bakalářská práce. Cílem práce je představit, objasnit a srovnat problematiku pojetí času u těchto dvou autorů. V následné komparaci sekundární literatury najít shodné rysy, případně odlišnosti.

V první části se rozebírá problematika času v dílech Aristotela a její interpretace v sekundární literatuře. V další části rozebereme pojetí času u Augustina. Dále porovnáme názory obou osobností a budeme sledovat, v čem se tyto názory shodují, v čem se liší apod. V poslední části rozebereme cyklické a lineární pojetí času.

Tato práce by mohla sloužit jako studijní materiál studentům filozofie pro zpřístupnění a hlubší pochopení pojetí času u Aristotela a Augustina a zároveň by chtěla upozornit na některé texty sekundární literatury, která se vztahuje k tomuto tématu.

---

1 BLECHA, I. *Filozofický slovník*. 1. vyd. Olomouc: FIN, 1995. heslo – čas.

2 tamtéž.

2 Čas v pojetí Aristotela

Aristotelés se problematice času věnuje poměrně podrobně v několika svých dílech. Nejrozsáhlejší je samostatná stať ve čtvrté knize *Fyziky*, která navazuje na pojednání o místě a prázdnu. Aristotelés zde čas „zkoumá a vykládá právě ve spojitosti se zkoumáním přírody, viditelného světa,³ tak jako se věnuje principům výkladu přírody a rozboru jejích pojmů v celé *Fyzice*. Z tohoto pohledu se jeho pojetí času více či méně promítá do dalších filozofických zkoumání následujících staletí. Přiblížit Aristotelovo vnímání času, vyložit jej, případně doplnit, nebo se naopak od něj distancovat, se snažili významní filozofové let minulých i současných.

Dalších Aristotelových úvah o čase si všímá Mráz již ve IV. knize *Metafysiky*, a kromě *Fyziky* i následně v jiných jeho dílech, které si také přiblížíme.

2.1 IV. Kniha Fyziky

Nejobsáhlejší výklad o čase nacházíme v Aristotelově IV. knize *Fyziky*. Konkrétně od kapitoly desáté do kapitoly čtrnácté. Ze začátku podrobuje své aporie o čase přísné kritice.

Jak se dá čas definovat? Aristotelés nejdříve zkoumá nejasnosti o vlastní podstatě času. Hlavní otázkou je povaha jeho existence, tedy je-li „jsoucí, či nejsoucí“⁴. Za nejsoucí považujeme čas minulý i budoucí, neboť buď již minul, nebo ještě nenastal. Je tedy možné považovat nejsoucí za něco, co „má podíl v jsoucnosti“⁵? Aristotelés předem „varuje, že sama existence času se ukáže v dalším jako pochybná či nejasná.“⁶ Jestliže jsme již zmínili čas minulý a budoucí, nutně jsme jej tímto rozdělili na části. I toto Aristotelés dále rozvádí - protože jestliže něco rozdělíme, musí nutně alespoň jedna z částí být. Touto částí by se mohla zdát přítomnost, tedy „přítomný okamžik“⁷. Ten však Aristotelés nepovažuje za součást času, „neboť část jest měřítkem celku a celek se musí skládat z částí; nezdá se však, že by se čas skládal z okamžiků“⁸. Dle Sokolovy interpretace Aristotela se neskládá

3 Sokol, J. *Čas a rytmus*, Oikoymenh, Praha 2004, str. 47.

4 Aristotelés, *Phys.* IV,10,217b32.

5 Aristotelés, *Phys.* IV,10, 218a3.

6 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 47.

7 Aristotelés, *Phys.* IV,10, 218a5.

8 Aristotelés, *Phys.* IV,10, 218a7-8.

„Z „ted“ – podobně jako se přímka neskládá z bodů.“⁹ Nehledě na to, že v momentě, ve kterém si uvědomujeme přítomný okamžik, nevíme, zda již minul. Můžeme tento okamžik brát jako předěl minulosti a budoucnosti.¹⁰

Mráz zde také vykládá přítomnost jako hranici mezi minulostí a přítomností – nyní – jako bezrozměrné a uvádí, že „jednotlivé okamžiky nemohou nastat současně, jsou tedy od sebe různé, ale na druhé straně musí být v jistém smyslu totéž (jinak bychom je nemohli označovat společným názvem „nyní“, resp. přítomnost).“¹¹

I Sokol vidí těžkosti při vymezení pojmu ted', neboť „dvě různá ted' nemohla existovat současně, ale „ted“ nemůže být ani stále totéž, neboť pak by všechny věci byly současné.“¹²

Tedy není možné, aby některé části času probíhaly současně, kromě různých úseků, kdy jeden je součástí druhého, je jím překryt. Minulost probíhala také někdy ve svých přítomných okamžicích, které vždy zanikly s okamžikem následujícím. Ale dle Aristotela není možné, aby zanikl v „sobě nebo v jiném okamžiku“¹³, podobně jako není možné srovnávat samotné okamžiky vedle sebe do souvislé řady. Stejně tak přítomný okamžik pak netrvá stále – není to ten samý, je, jak jsme již uvedli výše, hranicí, a tudíž omezující vlastní čas.

Můžeme tedy v čase zaznamenat události minulé, ale i zároveň plynoucí současně, v čemž vnímáme rozdíl. Zde Aristotelés přiznává nejasnost v poznání podstaty (*fysis*) času a snaží se přiblížit různá dosavadní hlediska této problematiky. V jednom pojetí je čas „pohybem veškerenstva“, v jiném zase „nebeskou sférou“¹⁴, přičemž můžeme připustit úvahu o tom, že čas je „především pohybem“ tedy změnou stavu. Nicméně i tomuto názoru Aristotelés oponuje, protože pohyb, respektive rychlost pohybu měříme právě v čase – víme z měření, je-li něco pomalejší a něco rychlejší. A samotný čas nemůžeme měřit jím samým. Můžeme však připustit, že v pohybu, respektive ve změně stavu se čas projevívá.¹⁵ „Jenže změna či pohyb je jen

---

9 Sokol, J. *Čas a rytmus*, Oikoymenh, Praha 2004, str. 47.

10 Aristotelés, *Phys.* IV,10, 218a.

11 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. Vyd. 1. Praha: Filosofía, str. 42.

12 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 47.

13 Aristotelés, *Phys.* IV,10, 218a17.

14 Aristotelés, *Phys.* IV,10,218b1.

15 Aristotelés, *Phys.* IV,10,218b.

v určité věci a tedy někde, kdežto čas je všude.¹⁶

Na začátku jedenácté kapitoly se Aristotelés pouští do úvah o tom, jestli čas nutně souvisí se změnou. Pro příklad uvádí skutečnost, že když sami nevnímáme žádnou změnu (ani myšlenek ani jakoukoli jinou), nevnímáme ani čas. A naopak, když změnu zaznamenejeme a jsme schopni ji rozpoznat, zaregistrujeme i plynutí času.¹⁷ V Patočkově interpretaci se dočteme: „Jestliže tam, kde nedokážeme konstatovat žádnou změnu, naše vědomí času zmizí a naše duše jako by setrvala u jednoho bodu, a jestliže naopak máme vědomí času tam, kde pozorujeme, že se odehrála změna, dokazujeme tím, že změna, pohyb jsou podmínkou času. Čas není totéž co změna, ale není také beze změny.“¹⁸ K tomuto společnému vnímání času a pohybu (změny) Mráz dodává: „Nemusí to však být pohyby a změny mimo nás, postačí, když si uvědomujeme současný postup našich myšlenek nebo představ, a tím vnímáme i průběh času.“¹⁹ Čas tedy není „bez pohybu a beze změny“, zároveň, ale „není ani pohybem“²⁰ Aristotelés tedy uvažuje nad tím, že čas vnímáme společně s pohybem, přičemž jím samým není, ale může být určitým jeho aspektem. „Pohyb to tedy není, ale musí k němu nějak patřit: je to cosi na pohybu, *ti tés kinéseós*.“²¹

Aristotelés vychází hlavně z místního pohybu, tedy změny místa, změny v prostoru. Podobně jako u pohybu totiž rozlišujeme i u času: „před a po“²² U pohybu zaznamenejeme rozdíl ve změně místa či polohy v prostoru, u času potom souslednost dějů. „Čas vnímáme, jen když jsme si všimli změny, kterou vymezujeme nějakým „před“ a „po“, tedy dvěma „ted“²³. Za čas se považuje to, co je omezeno dvěma „ted“²³.

Mráz se v tomto místě pozastavuje nad faktory, se kterými se můžeme setkat při Aristotelově výkladu. Místní pohyb jsme již zmínili a s ním souvisí i dráha, po které se daná věc pohybuje. Dalším faktorem je „přítomnost pohybujícího se tělesa v určitém místě dráhy, přítomnost, jíž se určují jednotlivé úseky pohybu, tj. (řečeno

---

16 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 48.

17 Aristotelés, *Phys.* IV,10,218b.

18 Patočka, J: *Úvod do fenomenologické filosofie*, s.155.

19 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 43.

20 Aristotelés, *Phys.* IV,11,218b20 a 219a.

21 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 48.

22 Aristotelés, *Phys.* IV,11,219a19.

23 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 48.

novodobou terminologií) jeho jednotlivé fáze.²⁴ Mráz vysvětluje, že čas jsme schopni poznat právě podle toho, že od sebe tyto fáze rozlišíme, tím zároveň odlišíme dva různé okamžiky a víme, co je dříve a co později. Jsme tedy schopni vnímat a uvědomit si dva různé okamžiky, a o jednom z nich jsme schopni říci, že byl dříve, a o druhém, že byl později. A jak se dozvíme dále, jsme schopni si tyto úseky později vybavit vzpomínáním, o čemž pojednává například Mráz v článku *Aristotelés - Poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, kde píše, že „nutným znakem vzpomínky je v Aristotelově pojetí vědomí o tom, že událost, které se vzpomínání týká, se odehrála již dříve, že od té doby uběhl nějaký, třeba i krátký úsek času.“²⁵

Rozlišujeme tedy události uplynulé a současné, ty se od sebe liší. Čas potom určujeme „přítomným okamžikem.“ Když tento vnímáme jako „jednotný celek“ beze změny, nepociťujeme změnu v čase. Jestliže ji dříve, či později zaznamenáme, „mluvíme o čase, neboť to právě je čas, počet pohybu dřívějšího a pozdějšího“²⁶. Aristotelés se opět vrací k tezi, že čas přímo není pohybem, ale jakousi „početní mírou“, protože jím lze právě pohyb počítat. Přítomný okamžik potom vnímáme jako jeden, který určuje, co bylo dříve a co později.²⁷ Zde zmiňme výklad Mráze, že „čas je ovšem číslem v prvním smyslu tohoto slova, číslem, které na pohybu počítáme nebo můžeme počítat a které nám umožňuje rozlišovat „více“ a „méně“ pohybu (tedy délku jeho trvání).“²⁸ Podobně tak Sokol k tomuto vysvětluje, že dvojznačnost řeckého slova *arithmos*, kterým se Aristotelés zabývá, v češtině nemáme, protože rozlišujeme pojmy počet a číslo samostatně.²⁹

Jak jsme již poznamenali, u pohybu zaznamenáváme změnu v prostoru. Jedná se o rozdíl v místě, nebo ve „dříve či později“, nicméně co do věci, ta je stále tatáž.³⁰ Aristotelés se obrací k sofistům, kteří stejně tak „pokládají za něco jiného, že Koriskos je v Lykeiu a že Koriskos je na náměstí.“³¹ Podle změny v prostoru, určujeme to, co bylo dříve a co později. Když toto můžeme určit, můžeme určit i

---

24 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. str. 44.

25 Mráz, M., *Aristotelés - Poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, Filosofický časopis. 1978, r. XXVI, č. 6, str. 918.

26 Aristotelés, *Phys.* IV,11,219b1.

27 Aristotelés, *Phys.* IV,11,219b.

28 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. str. 47.

29 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 49.

30 Aristotelés, *Phys.* IV,11,219b15.

31 Aristotelés, *Phys.* IV,11,219b20.

přítomnost, u které také rozlišujeme, co je dříve a co ještě není. V případě pozorování věci, se vždy jedná o pozorování té samé věci, která se pohybuje. Je stále jednotná. Ale tuto jednotu nejsme schopni určit, u přítomného okamžiku – zda je stále ten samý, či nikoli. Aristotelés jej tak přirovnává k jednotce počtu, podobně jako pohybující se těleso je v pohybu v každém bodě své dráhy, přítomný okamžik je jednotkou v čase. Dělí minulost a budoucnost. A podobně jako pohybující se těleso je stále v jiném bodě své dráhy také stále jiný.³² „Tedy činí čas spojitým a zároveň ho také dělí. Pohyb činí jedním pohybovaná věc, a „před a po“ jsou jako body, omezující úsečku (tj. dráhu). „Tedy“ není část času, jako bod není část přímky: částmi přímky jsou jen úsečky. „Tedy“ jako hranice není čas, ale jeho atribut.“³³

Jestliže přítomný okamžik považujeme za předěl (minulosti a budoucnosti), není u Aristotela časem, ale „případkem“ a početní mírou. Na tomto místě tedy Aristotelés vznáší tezi, že „čas jest počtem pohybu dřívějšího a pozdějšího a že je spojitý - neboť náleží spojitému“³⁴.

Tento výklad Aristotelova pojetí přítomného okamžiku Mráz ještě zpřesňuje původním textem v řečtině, který následně překládá. Udává dvě odlišná pojetí smyslu slova „nyní“. Buď jako stále totéž – které se pohybuje, nebo jako stále jiné (protože se „mění jeho určení v přítomnosti“).³⁵

Ve dvanácté kapitole *Fyziky* Aristotelés rozebírá možné časové jednotky, lze-li je takto charakterizovat. Dle něho nejsme schopni definovat nejmenší časovou jednotku, „nejmenší čas“. Máme pouze delší či kratší časový úsek, přičemž rychlost času je stále stejná. To, co se mění, jsou jednotlivé časové „okamžiky“.³⁶ Neříkáme tedy o čase, že je „rychlý nebo pomalý, ale že je ho mnoho či málo, nebo že je dlouhý a krátký.“³⁷ Aristotelés rozvádí tezi vzájemného vztahu času a pohybu. Dle něj „pohyb měříme časem“ a stejně je tomu naopak. Podobně také měří pohyb poměrem k velikosti, kde postupuje stejně – tedy, že ji měříme pohybem a naopak.³⁸

Pohyb je měřen časem tím, že je jím vymezen. Pro pohyb „býti v čase

---

32 Aristotelés, *Phys.* IV,11,220a.

33 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 49.

34 Aristotelés, *Phys.* IV,11,220a22.

35 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. Vyd. 1. Praha: Filosofie, str. 47.

36 Aristotelés, *Phys.* IV,12,220a35.

37 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 50.

38 Aristotelés, *Phys.* IV,12,220b15.

znamená bytí měřen časem“ a to nejen on, ale jeho vlastní „bytí“ je v čase.³⁹ Dle Aristotela toto bytí v čase znamená, že i veškeré bytí je měřeno časem. Aristotelés toto měření bytí pohybu přenáší i na veškeré bytí. Časem je tedy měřeno bytí všeho. A protože „čas je také počtem“, věci jsou „v čase jako v počtu“. Jelikož čas vše obklopuje, je nutně nade vším a vše, co je v něm, „podléhá nějakému působení“⁴⁰, z našeho pohledu stárnutí. I dle Aristotela jej spíše vnímáme jako „zánik a ztrátu“. Zajímavá je i jeho myšlenka o tom, co je věčné, protože to vlastně není v čase obsaženo, nepodléhá mu.⁴¹ Dle Graesera za věčné považuje Aristotelés „netělesné jssoucnosti jako bůh, stejně tak i pojmové podstaty konkrétních věcí“.⁴²

Podobně se i Mráz zamýšlí nad „bytím v čase“. To připadá všemu, co je v čase, co v něm vzniklo a zaniklo. Předpokladem však je předchozí existence času. „Řečeno slovy Aristotelovými: v čase je pouze to, co je „časem obklopeno“. To, co je věčné nebo věčně platí (např. matematické poučky), není v tomto smyslu časem obklopeno, a proto nelze o něm ani říci, že je v čase.“⁴³

Zatím jsme pojednali spojení času a pohybu jako něčeho měnícího se, jak je tomu s klidem? Z předchozí definice víme, že časem je měřeno bytí všeho, můžeme s jistotou říci, že tedy i klid vnímáme v čase, protože čas není pohybem samým, ale jeho počtem a i klid může být počtem pohybu. Čas tedy měří vše, co je v pohybu i klidu a co v pohybu ani klidu není, je ve své podstatě „nejsoucí a není tedy ani v čase“.⁴⁴

Zmínili jsme se o tom, že v čase vše vzniká a zase zaniká, čas měří z našeho pohledu dočasnou existenci věci, protože vše jsoucí v něm jednou zanikne a vznikne zase něco, co před tím nebylo.

Dále ve 13. kapitole se Aristotelés zabývá vlastním přítomným okamžikem, nyníškem, současností a dalšími možnými výrazy a významy přítomného okamžiku. Z předchozích úvah si shrňme, že přítomný okamžik vnímáme jako jednotku počtu,

---

39 Aristotelés, *Phys.* IV,12,221a5.

40 Aristotelés, *Phys.* IV,12,221a30.

41 Aristotelés, *Phys.* IV,12,221a-221b.

42 Graeser, A. *Řecká filosofie klasického období: sofisté, Sókratés a sokratikové, Platón a Aristotelés*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2000, str. 299.

43 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. Vyd. 1. Praha: Filosofía, str. 50.

44 Aristotelés, *Phys.* IV,12,221b25.

hranici spojující „čas minulý a budoucí“.⁴⁵ Sokol rozlišuje Aristotelovo „ted“ jako spojku času, když spojuje minulé a budoucí, a také jako mez času, která je koncem jednoho a začátkem druhého. „Pokud spojuje, je stále stejné, když dělí, je vždycky jiné. ... Dělicí a spojující je totéž, ale svou podstatou nejsou totéž.“⁴⁶

Sami jsme ale přiznali, že neumíme přesně rozlišit délku „ted“ (přítomného okamžiku), nebo jeho trvání, či to, kdy je ještě ten samý přítomný okamžik a kdy již jiný. Aristotelés zde připouští různost v jeho možnostech. Za prvé čas rozděluje a za druhé je v jeho pojetí „rozhraním a sjednoceností obou částí“⁴⁷ Podobně vykládá i Mráz že „nyní“ nerozděluje čas na jednotlivé části, oddělené části, ale dělí jej „pouze v možnosti“. „Takto pojaté „nyní“ není ničím reálným, je pouze abstraktním momentem, který může mysl pozorovatele do času vkládat, aby si ho uvědomovala a mohla ho měřit.“⁴⁸

Můžeme tedy přítomný okamžik vnímat jako rozdělení minulého a budoucího právě tak jako probíhající čas, když říkáme „nyní“. Takto jsme totiž schopni označit nejen zrovna probíhající okamžik, ale také nejbližší možnou budoucnost. Jsme schopni říci slovo nyní a rozumět mu ve smyslu zrovna probíhajícího, stejně tak jako velmi blízké budoucnosti, či minulosti – a v tom smyslu výraz nyní používáme současně s budoucím, či minulým časem – například přinese to nyní, či právě to přinesl. Také vnímáme kontinuální průběh času od událostí minulých. Podobně jsme také schopni užívat výraz „jednou“. Co do minulosti - „jednou se stalo to a to“, tak do budoucnosti: „jednou se stane, že ...“⁴⁹

Na tomto místě vznáší Aristotelés znepokojivé otázky ohledně konečnosti, či nekonečnosti času: Je čas omezený a ustane, „či ne pakliže je vskutku pohyb věčný? Je stále jiný, anebo mnohokrát tentýž?“⁵⁰ Zde se opět vrací k přítomnému okamžiku a k tomu, jak jsme si jej definovali – tedy rozmezím minulého času, jehož je koncem, a jiného, budoucího času, jehož je začátkem, a přirovnává čas ke kruhu: „má na témže místě vypuklost a vydutost, tak i čas je stále na počátku a na konci.“⁵¹ Aristotelés zde

---

45 Aristotelés, *Phys.* IV,13,222a

46 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 51

47 Aristotelés, *Phys.* IV,13,222a14

48 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. Vyd. 1. Praha: Filosofie, str. 51

49 Aristotelés, *Phys.* IV,13,222a20

50 Aristotelés, *Phys.* IV,13,222a25

51 Aristotelés, *Phys.* IV,13,222a29

tedy pojímá čas jako nekonečný. Jak upřesňuje Sokol: „nikdy nezanikne, protože je vždycky také na začátku.“⁵²

Další synonymum přítomného okamžiku, vidí Aristotelés ve slově již, které vnímáme jako vyjádření pro bezprostřední okamžik, který nastane, nebo právě minul: „Již to udělám“, „Již jsem to udělal.“ Další možné synonymum tvoří výraz „právě“, které používáme pouze v souvislosti s časem minulým, blízkým přítomnosti – „právě jsem to dokončil“. Pro vzdálenější události minulé, používáme naopak výraz „dávno“.⁵³

Velmi zajímavě uvažuje Aristotelés i o slovu „náhle“, kterému dává význam krátkého okamžiku, během kterého došlo k nějaké náhlé změně. Na tomto místě se opět vrací k tomu, že v čase dochází ke změnám, vzniku a hlavně k více vnímanému zániku. Čas sám o sobě však zánik nepůsobí. Ten je způsoben vznikem, vývojem a konečností věcí.⁵⁴ Sokol k tomu dodává, že sice říkáme, „že čas ničí věci, ale ve skutečnosti se i to děje v čase jen nahodile.“⁵⁵

Kapitolou čtrnáct Aristotelés své pojednání o čase ve IV knize uzavírá. Zde se zamýšlí nad dalšími pojmy a konstatuje, že i pohyb a veškeré změny probíhají v čase. U pohybu rozlišujeme délku jeho trvání, tedy trvá-li delší, či kratší dobu, a tím určujeme, zda je něco rychlejší či pomalejší. Stejně tak v čase jsou pojmy pro rozlišení vzdálenosti od současného okamžiku, tedy „dříve“ a „později“. Zajímavé je odlišný význam těchto slov v minulosti a budoucnosti. Když užijeme slovo „dříve“ a „později“ pro minulý čas, vnímáme slovo „dříve“ dál od současnosti a slovo „později“ blíže. Naopak při použití těchto slov v čase budoucím je „dříve“ k současnosti blíže.⁵⁶

Aristotelés zatím shrnuje své dosavadní myšlenky, tedy že čas může být „vlastností nebo stavem pohybu.“ Je také „počtem a všechny věci jsou pohyblivé, neboť všechny jsou v místě.“⁵⁷ Před závěrem svého vysvětlení pojmu času se Aristotelés snaží odpovědět na nelehkou otázku, zda by čas, potažmo pohyb,

---

52 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 51.

53 Aristotelés, *Phys.* IV,13,222b.

54 Aristotelés, *Phys.* IV,13,222a15.

55 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 51.

56 Aristotelés, *Phys.* IV,13,222b.

57 Aristotelés, *Phys.* IV,14,223a.

existoval i v případě, že by nebylo nikoho, kdo by jej vnímal, počítal, zaznamenal. Odpovídá na ni tím, že jestliže není nikdo, kdo by jej spočítal, není možné, aby byl čas, protože ten je počítaný⁵⁸ a „kdyby jej neměl kdo počítat, nemohl by vzniknout počet.“⁵⁹ Například Mráz k tomu však dodává, že při takovéto redukci jsoucímho, „by bylo nutno podle Aristotela připustit, že v případě, kdyby neexistovaly žádné bytosti schopné vnímat, nebylo by vůbec nic, ani vnímané podoby věcí, ani vjemy. To je však nemožné, protože by tu stále byla skutečná jsoucna (podklady, resp. nositelé – vnímatelných tvarů), která mohou vjem způsobit.“⁶⁰

Aristotelés se ještě vrací k závislosti času a pohybu a k otázce, jaký pohyb vlastně čas počítá a je-li čas jen jeden, když počítá více pohybů. Dostává se k závěru, že počítá pohyb souvislý, „spojitý“. Čas tedy plyne souvisle a je stále stejný, jen jeden. Pohyby sice vnímáme rozdílně, různě dlouhé, intenzivnější, kratší, ... nicméně jsou stále měřeny jedním plynoucím časem.⁶¹ Sokol toto upřesňuje: „dva pohyby se stejnými mezemi mohou být různé, ale čas (počet) mají stejný. Každá věc se měří něčím homogenním se sebou“⁶² Čas pohyb ohraničuje a měří se tím jeho „kvantita“, touto kvantitou je ovšem měřen i vlastní čas. Mráz si v této souvislosti všímá Aristotelova dvojího pojetí významu slova „číslo“. Jednou jako s různým počtem - „počítatelnými čísly“ a podruhé jako „číslem o sobě“, které nemá samostatné bytí, ale je částí „skutečných celků“. Tak vnímá Aristotelés čas jako číslo „nepřetržitého pohybu,“ jako jednotu a vztahuje jej, „obdobně jako někteří jeho předchůdci, ke kruhovému pohybu nebeských sfér“.⁶³

Nejefektivnější mírou se pro Aristotela zdá být pohyb, který je „stejnoseměrný, kruhový“, neboť se dá lehce určit jeho počet. Takovýto pohyb vidí Aristotelés v pohybu „sféry nebes, poněvadž se jím měří ostatní pohyby, a který měří také čas“.⁶⁴ Vnímáme tak cykly. Události vznikají a zanikají. Jde o běh, respektive „oběh“. V kruhovém pohybu nejlépe vidíme a měříme plynutí času, a tak se nám jeví i kruh „času“. Je pro nás jednotný, jako míra.⁶⁵ Sokol k tomu ještě dodává „Proto se

---

58 Aristotelés, *Phys.* IV,14,223a19.

59 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 51.

60 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. Vyd. 1. Praha: Filosofía, str. 40.

61 Aristotelés, *Phys.* IV,14,223b.

62 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 51.

63 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. Vyd. 1. Praha: Filosofía, str. 53.

64 Aristotelés, *Phys.* IV,14,223b20.

65 Aristotelés, *Phys.* IV,14,223b a 224a.

také běžně říká, že lidské věci se pohybují po kruhu a že v nich je vždycky nějaký kruh: neboť začínají a končí v čase a i čas se pokládá za kruh.⁶⁶

2.2 Zmínky a úvahy o čase v jiných částech Fyziky a dalších Aristotelových dílech

2.2.1 Fyzika – VI. a VIII Kniha

Problematika času a její výklad se prolíná i dalšími částmi Aristotelovy *Fyziky*. Například v VI. Knize rozebírá Aristotelés kvantitativní části pohybu a v souvislosti s tím i času. Zabývá se souvislostí mezi dělitelným a spojitým a hlavně odlišením tohoto od nedělitelného. Zde navazuje na předchozí úvahy ve IV knize a vykládá rozdíl mezi spojitým, které se „nemůže skládat z nedělitelného“.⁶⁷ Udává příklad na čáře, která je spojitá a bodech, které jsou nedělitelné. Nedělitelné nemá žádné části. Právě přítomný okamžik považuje Aristotelés za nedělitelný. Ten se, podobně jako body, nemůže stát postupným, nemůže se z něj skládat čas, stejně jako se z bodů nemůže skládat spojitá délka. Jednotlivé okamžiky na sebe nemohou rovnou navazovat, nejsou spojitelné samy sebou.⁶⁸

Zajímavé a názorné je objasnění této problematiky M. Inwoodem. Ten jej vykládá následovně: „nyní“ není součástí času (podobně jako když šrouby a matice drží pohromadě různé části předmětu, jsou jeho součástí) je mnohem více, než jen bodem setkání částí času. Pro představu – části objektu mohou být v zásadě rozděleny tak, aby mezi nimi vznikla mezera, která však již není součástí tohoto objektu. Mohou být rozděleny *ἐπεργεία*⁶⁹ a mohou být od sebe odlišeny spojem. Avšak části času není tímto způsobem možné oddělit. „Nyní“ odlišuje pouze *δυνάμει* („za“, hranici). Současný okamžik není „spojem“, vyznačuje se pouze svou přítomností. Minulost a budoucnost se od sebe kvalitativně neliší, liší se pouze tím, že jedno již minulo a druhé ještě nenastalo.⁷⁰ Čas by nemohl být, pokud bychom nebyli schopni označit právě probíhající přítomný okamžik či nemohli změřit jeho průběh. Pokud bychom nemohli jasně rozpoznat po sobě jdoucí „nyní“.⁷¹

66 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 51.

67 Aristotelés, *Phys.* VI,1, 231b.

68 Aristotelés, *Phys.* VI,1, 231b.

69 Inwood, M.: *Aristotle on the Reality of Time*, in: *Aristotle's Physics: a collection of essays*. ed. JUDSON, Lindsay str. 28.

70 tamtéž.

71 tamtéž.

Čas není souvisle složen z nedělitelných jednotlivých přítomných okamžiků. Nicméně nedělitelný přítomný okamžik je obsažen v každém čase, „neboť jest něco, co jest a po čem není nic budoucího, a zase jest krajní konec budoucího času, při němž není nic minulého“ (tj. jejich mez) „...přítomný okamžik jakožto krajní konec obou časů musí být tentýž,“ tedy nedělitelný, „neboť kdyby oba tyto konce byly něčím různým, nemohl by jeden následovat po druhém, poněvadž spojitě se neskládá z nedílných částí.“⁷² Inwood k tomu dodává, že zatímco jsme schopni u předmětu vybrat bod nebo oblast, ve které se jeho části setkávají, či kde jsou napojeny, nemůžeme totéž udělat s časem. Nemůžeme tak snadno vzít „nyní“ jako konec minulosti a začátek budoucnosti, neboť pokusíme-li se o to, pak nevezmeme jeden samotný přítomný okamžik, ale další a další přítomné okamžiky, nebo vybereme jeden okamžik, který není již přítomný sám o sobě a není na minulost či budoucnost přímo vázán jako na partnera.⁷³ Toto „nyní“ ve svém rozsahu trvá a má svůj protějšek ne v bodech, kde se části času jako objektu setkávají, ale v čase jako celku. A je-li to, co právě trvá, přítomnost, pak nemá ke spojení žádného „partnera“.⁷⁴ Tedy nemůžeme jej přímo konkrétním spojem napojit na minulost ani budoucnost. Bytí přítomného okamžiku je „sekundární nebo spíše terciární vzhledem k „bytí“ ostatních objektů, ale jeho trvání v čase je zajištěno trváním těchto objektů. „Nyní“ naopak souvisí s časem podobně jako pohybující se objekt se svým pohybem. Tudíž bytí přítomného okamžiku je jistě dostatečné k zajištění bytí času, nejen jednoduše bezčasového“ bytí, ale i časovosti v přítomném bytí.⁷⁵

Více o čase se ve Fyzice můžeme dočíst také v Knize VIII, ve které se Aristotelés soustředí na otázku vzniku, či věčnosti času, respektive pohybu, respektive světa. Zde rozebírá myšlenky svých předchůdců a zkoumá dosavadní pohled na svět a jeho vznik, který se přikláněl k názoru, že čas byl vždy a tedy nevznikl (kromě Platóna, který dává vznik času do souvislosti se vznikem světa). Aristotelovy argumenty ohledně věčnosti času vychází z jeho výše popsaného výkladu času, tedy, že minulost a přítomnost je propojena přítomným okamžikem. Ten jediný existuje právě nyní a od něj musí být čas „po obou jeho stranách“⁷⁶.

---

72 Aristotelés, *Phys.* VI,2, 2331b.

73 Inwood, *Aristotle on the Reality of Time* str. 28.

74 Inwood, M.: *Aristotle on the Reality of Time* str. 28.

75 tamtéž.

76 Aristotelés, *Phys.* VIII,1, 251a-b.

Z toho vyplývá závěr, že čas existuje vždy.

2.2.2 O vzniku a zániku – II. Kniha, (*De Generatione et Corruptione II*)

V tomto spise se více než ve *Fyzice* Aristotelés hlouběji věnuje problematice vzniku a zániku a některým dalším otázkám, které s tímto tématem souvisí. Tak se dotýká také času. V 10. kapitole II. knihy, která pokračuje úvahami o příčinách vzniku těles, uvádí mimo jiné jako příčinu vzniku místní pohyb, který předchází první změně. Dále tento pohyb zpřesňuje ne na „místní pohyb, ale pohyb v ekliptice, ... pohyb vesmírného celku.“⁷⁷ Opět zde představuje myšlenku o nepřetržitém pohybu v kruhu, stejně tak nepřetržitým čase, který je „číslem nějakého nepřetržitého pohybu v kruhu“⁷⁸ Na konci této kapitoly Aristotelés konstatuje, že „pohyb pak činí nepřetržitým čas“.

2.2.3 O duši – III. Kniha (*De Anima III.*)

Spisem O duši se Aristotelés noří do psychologických i biologických zkoumání kognitivních procesů, myšlení, rozumu atp. V 6. kapitole III. knihy pojednává právě o myšlení a v souvislosti s ním i o čase. Člověk v čase myslí, a to v čase jednotném, který je dělitelný (o stejné dělitelnosti času pojednává i ve *Fyzice*, jak jsme uvedli výše).⁷⁹ V 10. kapitole téže knihy pojednává o částech duše a hlavně žádostivosti jako hybném činiteli. V souvislosti s možným rozporem mezi rozumem a žádostivostí hovoří o vnímání přítomnosti a budoucnosti a následném rozhodování se, „neboť rozum vzhledem k budoucnosti přikazuje dát se na jednu stranu, žádost se však vzhledem k přítomnosti vzpírá a táhne na stranu druhou; to totiž, co se jí v přítomném okamžiku jeví příjemným, zdá se jí naprosto příjemným a naprosto dobrým, poněvadž nevidí budoucnost.“⁸⁰

2.2.4 Malá přírodní pojednání – O vnímání a vnímatelném, O paměti a vzpomínání (*De Sensu et Sensibilibus, De Memoria et Reminiscentia*)

Tyto kratší Aristotelovy spisy pojednávají o smyslovém vnímání a ve druhém případě také v uchovávání a vybavování takto vnímaného.

Jak tedy vnímáme čas a vnímáme všechny jeho části? Neuniká nám některá?

⁷⁷ Aristotelés, *De gener. et corr.* II,10,336a.

⁷⁸ Aristotelés, *De gener. et corr.* II,10,337a.

⁷⁹ Aristotelés, *De an.* III,6,430b.

⁸⁰ Aristotelés, *De an.* III,10,433b.

Podobné otázky jsou položeny i v prvním zmiňované spise, konkrétně kapitole 7., kde se Aristotelés pozastavuje nad tím, zda jsme schopni vnímat současně různými smysly a zda to není jen „zdáním, jako bychom současně slyšeli a viděli, které vzniká proto, poněvadž časové úseky, které jsou mezi tím uprostřed, nevnímáme.“⁸¹ Toto zdání však vyvrací a vede nás k závěru, že čas vnímáme zcela a veškerý čas je vnímatelný.

Komplexnější je v tomto smyslu Mrázovo vysvětlení, kde navíc objasňuje Aristotelovo pojetí vztahu mezi časem a bytostí, která jej vnímá. Jestliže jsme si vědomi toho, že minulost není a budoucnost je „v možnosti“, nejsme schopni vnímat všechny části času najednou. Aristotelés zde užívá různé rozlišení kvantit, tak jak je rozlišil v 6. knize *Kategorií*. Rozlišuje kvantitativní takové, jejichž všechny části existují současně (později označované jako permanentní) a takové, které se uskutečňují postupně (sukcesivní). Čas je tedy sukcesivní „kvantitou, která se uskutečňuje postupně a z níž je skutečná pouze jedna její složka“⁸² - nyní. Okamžiky „dříve a později“ nemohou probíhat zároveň, ale naše mysl je může „zpřítomnit“ tím, že si je uvědomujeme. „Při uvědomování si různých okamžiků uvažuje mysl pozorovatele o sukcesivní kvantitě jako o permanentní, tj. uvažuje o čase jako o přímce, do níž může vkládat jednotlivá „nyní“ jako jakési abstraktní vnitřní meze, oddělující jednu část času od druhé.“⁸³ Takovéto lineární vnímání času může dle Aristotela pouze rozumná bytost, která užívá jazyka k vyjadřování i myšlení, a jen ta je také schopna chápat čas jako číslo.

Čas ve spojení s pamětí hraje významnou roli i v druhém zmíněném spise. Aristotelés spojuje každou paměť s časem. Pamatujeme si věci uplynulé, minulé. Přítomný okamžik potom není v paměti, nýbrž ten vnímáme smysly. Budoucnost potom nemáme ani v paměti, ani ji nemůžeme vnímat smysly, avšak máme k ní určitá očekávání. Vše v čase vnímáme a uplynulé uchováváme v paměti a později si můžeme toto vybavit jako obrazy v mysli.⁸⁴

V této souvislosti si Mráz všímá zajímavého rozporu v různých částech Aristotelova díla. Zatímco někde přisuzuje vnímání času pouze rozumné bytosti,

---

81 Aristotelés, *De sensu* 7,448a.

82 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. Vyd. 1. Praha: Filosofía, str. 54.

83 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii* str. 54.

84 Aristotelés, *De mem.* 1,450b.

užívající řeč, v tomto spise, přisuzuje Aristotelés schopnost vnímání času i ostatním živočichům, kteří se „pamatují tou mohutností, kterou jej vnímají“⁸⁵ a mají tzv. „společný smysl“. Mráz se tedy ptá, jakým způsobem závisí dle Aristotela čas na rozumu. Odpověď bychom mohli nalézt v jiných jeho dílech (1. kapitole 1. knihy *Metafysiky*, či 19. kap. II. knihy *Druhých analytik*), kde sice přisuzuje schopnost paměti i jiným živočichům, než je člověk, nicméně v plné míře jí nabývá jenom „bytost obdařená řečí a rozumem“.⁸⁶ V tomto ohledu se zde odráží Aristotelovo charakteristické pojetí dělení duše. Můžeme jím tedy vysvětlit i výše zmíněný antagonismus. Zvířata si jsou schopna rozlišit „zapamatovaný vjem od současného vjemu.“ V podobě permanentní kvality je však schopen „zpřítomnit si průběh času“ pouze člověk díky „řeči a rozumu“.⁸⁷

2.2.5 Etika Nikomachova

V předcházejících dílech a zvláště pak v knihách *Fyziky* se Aristotelés zabýval časem spíše po stránce fyzikální, z hlediska zkoumání přírody a viditelného světa. Jeho etika však předkládá trochu jiné porozumění času. Synek ve své odborné stati *Čas v kontextu Aristotelovy Etiky Nikomachovy* poukazuje na určité momenty, které se liší od pojetí času ve *Fyzice*. Dle něj „etika coby pokus o zpřístupnění životních, orientujících se momentů musí vždy nějak zohledňovat to, co vůči přítomnému představuje podmíněnost, určenost minulým (zvyk, zkušenost), neboť toto minulé otevírá možnosti pro naše porozumění přítomnému, a zároveň musí nějak zohledňovat to, co vůči přítomnému vyvstává jako úkol, či nárok: jako to, co má nastat, co je třeba vykonat, tedy moment budoucího.“⁸⁸ V tomto pojetí času je pro nás důležitá minulost, ze které můžeme čerpat zkušenosti, porozumět přítomnému a rozhodnout se pro budoucí jednání.⁸⁹ Právě toto jednání, pro které se můžeme svobodně rozhodnout na základě zkušeností a je zcela naší volbou, je jedním z hlavních témat etiky. Dle Synka: „Tímto je však určena nejen specificky pojatá oblast budoucího jako záměrné volby a jednání, ale spolu s ní také určení lidství.“⁹⁰ Navazuje tak na Aristotelovu tezi: „Proto záměrná volba je žádající rozum nebo

85 Aristotelés, *De mem.* 1,449b.

86 Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii.*

87 tamtéž str. 58.

88 Synek, S. *Čas v kontextu Aristotelovy Etiky Nikomachovy* in *Časovost a smrtelnost I.: studie k časové konstituci lidské existence.* Vyd. 1. Editor Jaroslav Novotný. Praha: Togga, 2009, str. 121.

89 Aristotelés, *Eth. Nic.* VI,2,1139b.

90 Synek, *Čas v kontextu Aristotelovy Etiky Nikomachovy*, str. 138.

přemýšlející žádost, a takovým počátkem je člověk.“⁹¹

2.3 Shrnutí Aristotelova pojetí času

S tématem času se Aristotelés zabýval hned v několika svých velkých dílech. Nejobsáhlejší pasáž o čase nacházíme ve IV. Knize *Fyziky*, kde se setkáváme s nejznámějším pojetím této problematiky. Dle Aristotela je čas počtem pohybu. Vnímáme minulost, přítomnost a budoucnost, přičemž přítomný okamžik můžeme chápat jako mez budoucího a minulého a zároveň jako spojení těchto. Nicméně otázka po vymezení přítomného okamžiku zůstává otevřena. V dalších dílech se Aristotelés věnuje času i z jiných pohledů. Mráz uzavírá vysvětlení Aristotelova pojetí času právě tím, že čas se tedy uskutečňuje „pouze v mysli člověka jako rozumné bytosti. Mimo lidskou mysl existuje pro Aristotela čas pouze ve smyslu stále se měnící přítomnosti, v níž se sjednocuje proměnlivost a trvání všeho přirozeně jsoucího.“⁹²

Aristotelovo pojetí času inspirovalo celou řadu velkých myslitelů až do současnosti. „Přes všechny změny v našem nazírání světa zůstává Aristotelův pohled na čas určujícím až dodnes, zejména v běžném životě, ve vědě, ale i v hospodářství a podobně.“⁹³

---

91 Aristotelés, *Eth. Nic.* VI,2,1139b.

92 tamtéž.

93 Sokol, J. *Čas a rytmus*, str. 66.

3 Čas v pojetí Augustina

Augustinus Aurelius, či jinak Svatý Augustin, byl jedním z největších představitelů raně křesťanské nauky a filozofie, vrcholné patristiky. Jeho vliv je na křesťanské teologii a filozofii patrný dodnes. Ze začátku byl ovlivněn manicheismem, nicméně ten později opouští a přijímá křesťanství. Jeho dílo je inspirováno velkými antickými mysliteli, zejména Platónem i pozdějších novoplatoniků, ke kterým byl zařazen i on sám.

Ve svých dílech hledal odpovědi na otázky, jejichž dosavadní zpracování mu nepostačovalo, nebo se jejich výklad nedal vhodně uplatnit v křesťanské nauce. Jednou z těchto otázek byla otázka času a jeho interpretace. Tento výklad můžeme dodnes pokládat za nadčasový, ze kterého vyšla i řada pozdějších velkých myslitelů. Například Edmund Husserl ve svém úvodu ke svým *Přednáškám k fenomenologii vnitřního časového vědomí* píše: „Analýza časového vědomí je prastarou potíží deskriptivní psychologie a teorie poznání. První, kdo mohutně nesnáze, které zde jsou, hluboce pocíval a kdo se jimi téměř dohnal k zoufalství, byl Augustin. Kapitoly 13-28 XI. knihy *Vyznání* musí důkladně studovat také dnes ještě každý, kdo se zabývá problémem času. Neboť nová doba, na vědění tolik hrdá, nedospěla tak úžasně daleko a podstatně dále než tento velký a opravdově zápolící myslitel. Ještě dnes můžeme s Augustinem říci: *si nemo a me quaerat, scio, si quaerenti explicare velim, nescio.*“⁹⁴

Augustinovo pojetí času můžeme tedy převážně nalézt v jeho velkém díle *Confessiones – Vyznání*. Tato kniha je ve své první části autobiografií, ve druhé potom dílem, ze kterého prýští Augustinova čistá a vroucí láska k Bohu, jeho pokora před ním a touha po pochopení světa a nalezení otázek na své odpovědi. K Bohu se mnohokrát obrací pro odpověď na své palčivé otázky. Tak i čas je pro něj záhadou, přičemž prosí Boha o její objasnění.

3.1 Vyznání – *Confessiones*

Augustin se otázkou času zabývá hlavně v XI knize, „Hlavách“ 10-30. Hlava 10. je Augustinovým úvodem, ve kterém vznáší základní otázky, na které dále podává odpovědi a svá vysvětlení. První touto otázkou je věčnost, respektive věčnost

94 Husserl, E. *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*, Praha, 1996. str. 11.

Boží vůle. Předcházelo jí něco před začátkem světa? Pak by nemohla být věčná. V dalších „Hlavách“ rozvádí své myšlenky a odpovědi.

Dle Augustina je věčnost přítomna stále, není v čase a „čas není jejím měřítkem“. A naopak čas sám nemůže být věčný, může být jen „dlouhou řadou prchavých okamžiků“⁹⁵. Budoucnost následuje po minulosti, která tím zaniká a věčnost není ani minulostí ani budoucností. Dle Flosse je pak pro Augustina čas základem pro „vznik a zánik bytí, nikoli pouhým rámcem nebo nástrojem poznání proměnlivosti veškerého bytí“.⁹⁶ Je podmínkou bytí jako takového.

Hned v úvodu si Augustin klade otázku, kterou si kladli i mnozí před ním a odpověď na ni nenachází snadno ... „Co dělal Bůh před stvořením světa“? Nejdřív se ptá po podstatě všeho stvoření, zda se jedná o stvoření světa jako nebe a země. Pokud ano, pak před jeho stvořením Bůh „nedělal nic. Neboť dělal-li něco, co jiného dělal než tvory“⁹⁷, kteří před stvořením nebyli?

Abychom pochopili tuto nečinnost, musíme se však oprostít právě od časovosti, neboť žádná nečinnost Boha v minulosti nemohla být, protože nebyla ani minulost. Augustin začíná počátek času počítat až okamžikem stvoření. Před ním čas neexistoval. Čas pochází od Boha, který jej stvořil společně s nebem a zemí. A tak je čas pro Augustina „kvalitou stvoření, poněvadž je sám stvořený“.⁹⁸ Proto otázka po činnosti Boha před stvořením je irelevantní, neboť se nemůžeme ptát na to, co Bůh „tehdy“ činil, protože „kde nebylo času, tam nebylo ani tehdy“.⁹⁹

Zde přichází Augustinova teze Boha, který není v čase, je věčný a vždy přítomný. Byl před začátkem času a bude i po něm. Je stále jako přítomnost, věčnost nepodléhající času. Ten je vždy „pouze tam, kde je pohyb, a tedy i změna. Bůh se však nemůže měnit, protože každá změna je buď k lepšímu nebo horšímu – a Bůh je dokonalý.“¹⁰⁰

Po této úvaze přichází Augustin s vlastní otázkou, co to tedy je čas? Obecně o něm mají všichni povědomí, užíváme toto slovo s určitou představou a v souvislostech. „Víme dobře, co je čas, soudí Augustin, především to víme, když mluvíme. Samozřejmost, s níž je v řeči přítomen čas, se ovšem rozpadne, máme-li

95 AUGUSTIN, *Confess.* XI,11.

96 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 31.

97 AUGUSTIN, *Confess.* XI,14.

98 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 30.

99 Augustin, *Confess.* XI,13.

100 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 28.

čas představit sám o sobě.¹⁰¹ Máme-li jasně říci, co je čas jako takový, pravděpodobně odpovíme ne jednoznačně. Víme, že „nebyl by minulý čas, kdyby nic nemíjelo, nebyl by budoucí, kdyby nic nepřicházelo, nebyl by přítomný, kdyby nic netrvalo.“¹⁰² Z toho nám však plyne závěr, že minulý čas „již není a budoucí ještě není.“ Přítomný čas však nemůže být stále přítomný, protože kdyby tomu tak bylo, byl by věčný. Přítomný okamžik však uplynutím přejde v minulost. Potom se ale musíme ptát, jak přítomný čas může existovat, když „důvod jeho bytí jest v tom, že nebude?“¹⁰³ Karfíková toto charakterizuje jako tendenci času k nebytí a uvádí, že čas je „rys věcí, které spějí ke konci, je to jméno právě této pomíjivé povahy věcí.“¹⁰⁴ Zmiňme na tomto místě ještě Flossovo spojení Augustinovy existenciální úzkosti s jeho spekulací o čase. Dle něj je jejím základem nejistota lidské existence, kdy „přítomnost je vždy úzkostí mezi zrozením a smrtí,“ kdy si člověk klade otázky po svém „původu (minulost) a cíli (budoucnost).“¹⁰⁵

Odpověď na existenci přítomného času ponechává Augustin na chvíli stranou a zabývá se tím, co je „měřítkem času“. U času určujeme jeho délku, respektive délku doby, která uplynula, či která v budoucnu uplyne. Jsme schopni říci, že to, co se odehrálo před sto lety, bylo před dlouhou dobou (dlouhým časem), na rozdíl od toho, co se stalo před deseti dny. Podobně je tomu s budoucností – co se stane za sto let, považujeme za dlouhou dobu do budoucna.¹⁰⁶

Otázkou zůstává, kdy byl tento čas dlouhý. Minulý čas již uplynul, „jak se může nazývat dlouhým nebo krátkým, co vůbec není?“¹⁰⁷. Mohlo tomu tak být v jeho přítomnosti v jeho plynutí, ale když uplynul „přestal být dlouhým, poněvadž vůbec přestal být.“¹⁰⁸

Jak jsme již zmínili, minulý čas „již není a budoucnost ještě není“. Augustin toto rozvádí podrobněji na časových úsecích (rocích, měsících, dnech, hodinách) a snaží se dopátrat toho, co můžeme nazývat přítomným časem, a zda jej můžeme nazvat dlouhým. Jakýkoli časový úsek, když minul, je minulostí, a když ještě

---

101 Karfíková, L. *Čas a řeč*, OIKOYMENH, Praha 2007, str. 12.

102 AUGUSTIN, *Confess.* XI,14.

103 AUGUSTIN, *Confess.* XI,14.

104 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 12-13.

105 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 31.

106 AUGUSTIN, *Confess.* XI,15.

107 AUGUSTIN, *Confess.* IX,15.

108 AUGUSTIN, *Confess.* IX,15.

nenastal, je v budoucnosti. Jedině takový úsek, který nemůžeme nijak rozdělit, můžeme nazvat přítomný. „Tento okamžik však spěchá tak rychle z budoucnosti do minulosti, že ani chvilky netrvá; neboť, kdyby trval, nutně by se rozdělil na minulý a budoucí.“¹⁰⁹ Takový přítomný okamžik nemůže trvat. Karfíková jej nazývá „bezrozměrným (*nullum habet spatium*).“¹¹⁰ Opět nemůžeme nalézt jasnou odpověď na otázku, jaký čas můžeme nazývat dlouhým, neboť když minulý už není, budoucí ještě není a přítomný nemá žádné trvání, potom ani o jednom z těchto časů nemůžeme říci, že je dlouhý. Přesto jsme schopni rozpoznat a porovnat různé časové úseky, co se jejich délky týče, a určíme, že je například něco x-krát delší či kratší.¹¹¹

Další otázkou, kterou si Augustin klade, tedy je, jak můžeme čas měřit, respektive jaký čas můžeme měřit. Opět z výše uvedeného nám vyplyne, že ani minulý ani budoucí – které nejsou, ale pouze ten, jenž plyne. Dále dochází Augustin k závěru, že čas i přes to, co jsme o něm právě řekli (že ani minulý, ani budoucí není), že nějakým způsobem je, protože máme zážitky z minulosti, o kterých víme, že se staly anebo naopak předpověď, či představu budoucnosti. Je-li však tento čas, pak kde? Zde se v delší úvaze o povaze času zamýšlí nad tím, že si v mysli uchováváme představy věcí a dějů z minulosti, a naopak představy, které předchází tomu, co se stane v budoucnosti. Zde uvádí příklad červánků při východu slunce, dle kterých víme, že slunce vyjde vzápětí. Můžeme také pozorovat jeho touhu po pochopení, jakým způsobem dal Bůh nazřít budoucnosti prorokům a jak o budoucnosti poučuje ostatní.¹¹²

Augustin výstižně navazuje na ustálené a běžně používané pojetí času ve smyslu trojité struktury, sám však toto pojetí přesně vymezuje a následně přeznačuje. Přestože jsme tedy vyloučili možnost jsoucího minulého a budoucího času i rozdělení času na tři – tedy minulého, přítomného a budoucího, můžeme však říci, že „jsou tři časy, totiž přítomný čas s hledem k minulosti, přítomný čas s hledem k přítomnosti a přítomný čas s hledem k budoucnosti. Tyto tři věci vidím ve své duši; jinde jich nevidím.“¹¹³ Karfíková toto vysvětlení pojímá jako „nehomogenní povahu přítomnosti“ její „trojitou strukturu“ - tj. vzpomínka (*memoria*) – týkající se

---

109 AUGUSTIN, *Confess.* IX. 394.

110 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 13.

111 Augustin, *Confess.* XI.17.

112 Augustin, *Confess.* XI.18.

113 Tamtéž str. 399.

minulého, pozornost (contuitus) – týkající se přítomného a očekávání (expectatio) – týkající se budoucího.¹¹⁴ Augustin dále bere v úvahu běžné užívání výrazů „minulé“, „přítomné“ a „budoucí“, jako jazykově ustálených a pro každého srozumitelných pojmů, přestože jejich pravý smysl nelze zcela ozřejmit.¹¹⁵

Jestliže jsme schopni u času říci, že je nějaký úsek delší a jiný kratší, měli bychom být schopni čas změřit. Jakým způsobem lze měřit čas a hlavně jaký čas, můžeme měřit, vysvětluje Augustin dále. Měřit můžeme pouze čas, který právě plyne, jiný neměříme (protože není). Právě z toho, že jsme schopni měřit plynoucí čas, můžeme říci, že tento je. Jestliže něco plyne, pak musí plynout odněkud – někam. Otázkou tedy zůstává, odkud a kam plyne čas? Můžeme říci, že přechází z budoucnosti přes přítomnost do minulosti? Pak by přecházel „z toho, co ještě není, jde tím, co nemá trvání, směřuje k tomu, co již není... V jakém časovém trvání tedy měříme plynoucí čas?“¹¹⁶ „Abychom mohli poměřovat kratší a delší čas, musí mít čas rozměr. To je jakýsi druhý, nanejvýš zamotaný paradox (*implicatissimum aenigma*) času, totiž paradox jeho délky.“¹¹⁷

Augustin zde podrobuje kritice antické pojetí času jako pohybu slunce, měsíce a hvězd a namítá, proč se neměří i pohybem ostatních těles, a to nejen nebeských, ale i jiných (zmiňuje například točící se hrncířský kruh.). Případně i naše řeč se odvíjí v čase, některé slabiky znějí delší a některé kratší dobu. Toto vše plyne v čase. Měříme tedy pohyb času? Je samotný pohyb časem? Může nám pohyb slunce měřit čas? Kdyby se čistě hypoteticky slunce zastavilo, čas poběží dál.¹¹⁸

Augustin pojímá čas jako „rozsáhlost“. Tělesa se v něm pohybují, nicméně on sám není pohybem těles. Pohyb tělesa pozorujeme v čase, pozorujeme, kdy pohyb začal a kdy skončil, a jsme schopni porovnat délku tohoto pohybu v čase, tedy jeho trvání s trváním jiného pohybu. Čas je tedy „měřítkem pohybu“¹¹⁹. Jak shrnuje Karfíková „Čas je jakési rozpětí (*distentio*), v němž se pohyb (resp. klid) odehrává.“¹²⁰ Na tomto místě si všimá Floss, že pojem *distensio* (roztažení, natažení, rozpínání, rozpětí) je mnohdy překládán do češtiny příliš volně jako trvání.¹²¹

114 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 14.

115 Augustin, *Confess.* XI.20.

116 Augustin, *Confess.* XI.21.

117 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 13.

118 Augustin, *Confess.* XI.23.

119 Augustin, *Confess.* XI.24.

120 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 14.

121 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 28.

Další otázkou je, čím měříme čas? Případně, jak se ptá Karfíková, „Měříme čas, nebo měříme časem?“ Kdybychom měřili pohyb časem, čím budeme měřit čas samotný? Karfíková toto uvádí jako další Augustinův paradox, totiž „paradox měření času“.¹²² Můžeme říci, že jeho měřítkem nemůže být on sám. Měříme jeho trvání, plynutí, ovšem Augustin zde namítá, že skutečně nevíme trvání čeho měříme. Víme jen, že měříme čas plynoucí, neboť minulý, ani budoucí čas není a nemůžeme jej měřit. Floss k tomu dodává, že Augustin „měří, či lépe řečeno odhaduje, oceňuje časové úseky, ale vždy jen s poměřováním jednotlivých časových úseků navzájem.“¹²³

Spíše než měření pohybu, udává zde Augustin trvání zvuku, který také plyne, můžeme zaznamenat, kdy začne a kdy skončí. Mohli jsme jej „měřiti, když zněl, poněvadž tehdy bylo něco, co se dalo změřiti. Ale ani tehdy nebyl něčím stálým, poněvadž plynul a uplynul. Či snad právě proto se mohl změřiti? A skutečně čas, ubíhaje, směřoval k nějakému prostoru času, v němž mohl býti změřen, kdežto přítomný čas nemá takového prostoru“.¹²⁴ Pokud však nějaký zvuk začal, ale ještě nedozněl, nemůžeme jej změřit, ale když dozní, tak už nebude, tedy nebude co měřit. Tak si na příkladu znějícího hlasu Augustin všímá, „že míjející čas neměřím v bezrozměrné přítomnosti, ale v jakémsi jiném „prostoru času“ (*spatium temporis*), kam hlas svým míjením odchází. Interval vymezený začátkem a koncem hlasu umožňuje měřit jeho délku.“¹²⁵ Jak jsme však uvedli výše, po doznění hlasu není co měřit.

Augustin si tak stále dokola pokládá otázku, jaký čas měříme, když nejsme schopni měřit ani minulý, ani budoucí, ale ani plynoucí, jak jsme nyní zjistili. A přesto říkáme, že čas měříme a každý tento pojem chápe.

Sami z vlastní zkušenosti jsme schopni posoudit delší a kratší trvání například slabiky, verše. Poznáme, která slabika je delší a která kratší. To ale poznáme až v momentě, kdy obě slabiky dozní. Když již nejsou. Ony samotné opět tedy změřit nemůžeme, nicméně máme jejich stopu, uchovanou v paměti. Tyto stopy jsme zpětně schopni porovnat.¹²⁶ V této souvislosti rozebírá Karfíková ve své knize úzkou

---

122 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 14.

123 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 27.

124 Augustin, *Confess.* XI.27.

125 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 15.

126 Augustin, *Confess.* XI.27.

spojitost Augustinova pojetí času a řeči. Vysvětluje, že vnímá řeč „jako jeden z pohybů (z míjejících věcí), které duch registruje, když registruje čas.“¹²⁷

Zde přichází stěžejní Augustinova myšlenka, na kterou později navázala řada dalších myslitelů – čas měříme duchem či v „duchu“¹²⁸. (pozn. Tento pojem, tak jak jej Augustin užívá, můžeme vnímat jak ve slova smyslu, který běžně užíváme, tedy v duchu, myslí, tak také v Duchu, jako „vědomí sebe sama“ - odlišení od tělesnosti, který je v křesťanství hlubokým pojmem). Karfíková navazuje na Augustinovo pojetí času jako rozpětí, „v němž se odehrává pohyb, nebo v němž ubíhá řeč.“¹²⁹ Podle ní u tohoto rozpětí pozorujeme delší a kratší úseky, které jsou dány délkou jeho pozorování. „Čas tedy měřím svým pozorováním, jeho délka je rozpětí pozorujícího ducha.“¹³⁰ Měřím dojem, který na našeho „ducha“ „činí věci a který trvá, i když ony minuly. A tento přítomný dojem měřím, ne ty věci, které jej způsobily. Měřím-li čas, měřím tento dojem. Buď tedy tento dojem jest sám čas, nebo času vůbec neměřím.“¹³¹ Toto Augustinovo pojetí stručně shrnuje i Dubský v článku *K dějinám interpretace Augustinova porozumění času*, kde zmiňuje Augustinův důraz na vztah času a ducha (duše), „čas jako *distintio animi*, jako rozprostření ducha spojující v sobě minulé, přítomné a budoucí.“¹³² Přičemž jádro této myšlenky postihl pravděpodobně jako první M. Heidegger.¹³³

Čas měříme v duchu či dle Augustina duchem. Uchováваме vzpomínky na minulé a pozorujeme a přijímáme současné a očekáváme budoucí. Proto dlouhým můžeme nazvat ne čas, ale „dlouhou upomínku minulého.“¹³⁴ V paměti a pamatování našel Augustin v lidské duši „nosné základy minulosti a budoucnosti“¹³⁵. Dle výkladu Karfíkové „dojem věcí budoucí mohou ovšem měřit jen na základě známé věci minulé a dojmu, který zanechala.“¹³⁶ Při recitaci pomocí představy budoucích veršů, „které přecházejí z budoucnosti do minulosti, vysvětluje Augustin samo míjení času.“¹³⁷

---

127 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 33.

128 Augustin, *Confess.* XI.27.

129 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 15.

130 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 15.

131 Augustin, *Confess.* XI.27.

132 Dubský, I. *K dějinám interpretace Augustinova porozumění času*. in. *Reflexe* č. 28, Praha 2005, str. 6

133 tamtéž str. 17.

134 Augustin, *Confess.* XI.28.

135 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 28.

136 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 15.

137 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 16.

V průběhu času tedy nutně děj přechází z očekávání, které ubývá, do vzpomínek. Karfíková toto pojetí vysvětluje tím, že budoucí ani minulé neexistuje samo o sobě, ale právě v duchu. „Míjení času je tak vlastně přecházením toho, co duch očekává, v to, co si pamatuje, skrze to, k čemu obrací svou pozornost“¹³⁸ Bezrozměrnou přítomnost potom můžeme vysvětlit jako „přerod budoucího v minulé, jako nepostižitelný bod“.¹³⁹ Podobně tak Floss interpretuje tuto Augustinovu tezi o čase jako tři základní dimenze činnosti duše, jíž měříme pohyb, totiž: minulost, přítomnost a budoucnost. „Vně duše existuje ve vlastním smyslu pouze přítomnostní fáze pohybu, která je nedělitelná. Všechny tři časové fáze může sjednotit pouze lidská duše svou nedělitelnou aktivitou.“¹⁴⁰

V této souvislosti ještě Karfíková dále rozvádí Augustinovo pojetí ducha, jehož pozornost je obrácena k přítomnosti, avšak jeho rozpětí pojímá „kontinuitu“ i proměnu. „Duch tedy musí být jakousi dvojčinnou strukturou, jakýmsi vztahem sebe jakožto trvajících pozorování k sobě jakožto registrujícímu počátek, průběh a konec.“¹⁴¹

Augustin se zde vztahuje k myšlence smrtelného směřování k nekonečnosti, ke splnutí s Bohem. Dle něj k „odměně hořného povolání (filip. 3, 14), abych tam slyšel hlas Tvé chvály a pozoroval Tvou nepřicházející a nepomíjející blaženost.“¹⁴²

V závěru desáté knihy *Vyznání* se tedy Augustin opět obrací k Bohu, který beztvárnost obdařil tvarem a vznikem věcí vznikl i čas. Také znovu připomíná bezčasovost Stvořitele i to, že před stvořením čas nebyl.¹⁴³

Na závěr můžeme k Augustinově pojetí času poznamenat, že jeho myšlenky k němu daly podnět mnohým velkým myslitelům následujícím po něm. Dle Dubského můžeme toto pojetí času vnímat jako „předzvěst Kantova uložení času do subjektu.“¹⁴⁴ Podobně také Heidegger navázal na myšlenku vztahu času a ducha a rozvádí svou teorii lidského „pobytu“.¹⁴⁵

---

138 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 16.

139 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 16.

140 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 27.

141 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 17.

142 Augustin, *Confess.* XI.29.

143 Augustin, *Confess.* XI.29.

144 Dubský, I. *K dějinám interpretace Augustinova porozumění času*, str. 7.

145 tamtéž str. 15.

4 Rozdíl mezi Aristotelovým a Augustinovým pojetím času

V této části práce bychom se věnovali krátkému srovnání Aristotelova a Augustinova pojetí času.

Po přiblížení Aristotelova pojetí času můžeme říci, že dle něj, čas ohraničuje pohyb a jím se měří jeho „kvantita“, kterou je měřen i čas sám. Jako nejlepší možnou míru času uvádí stejnosměrný, kruhový pohyb, který vidí v pohybu „sféry nebes“. ¹⁴⁶ V tomto pohybu nejlépe vidíme a měříme plynutí času. Zjednodušeně se dá toto pojetí vyložit v tezi, že čas je mírou pohybu, tedy „počítaný pohyb vzhledem k „před“ a „po““. ¹⁴⁷ Na toto pojetí navazuje Augustin kriticky.

Přesto, že Augustin přímo jmenovitě neuvádí antické autory, jejichž názory se zabýval, na základě polemiky v *Confessiones* polemizuje s názory „jakéhosi učence, že čas není nic jiného, než pohyb slunce, měsíce a hvězd“ ¹⁴⁸, tedy názory na čas jakožto pohyb, můžeme soudit, že navazuje i na poznatky Aristotelovy. Z předcházející části práce víme, že Aristotelés spojuje čas s pohybem a tvrdí, že jedno měříme druhým. Na toto tvrzení Augustin reaguje tezí, že i v případě, kdyby se pohyb těchto nebeských těles zastavil, čas by se nezastavil. ¹⁴⁹ Pohybem nemůžeme měřit a jím porovnat délku různých intervalů. Tu měříme časem, který nemůže být s pohybem totožný. „Čas je tedy jakési rozpětí umožňující porovnávat rychlost pohybu. Čas tedy není totožný s pohybem (žádné věci), nýbrž časem pohyb a klid měříme,“ ¹⁵⁰ což však vidíme i u Aristotela. Podstatný rozdíl mezi Augustinem a Aristotelem vidí i Floss v tom, že „Augustin čas nikdy nezprostorňuje, zachovává vždy věrně jeho autonomii, vytrvává v jeho vlastní říši, měří čas vždy jen časem.“ ¹⁵¹

Základní pojetí času, se tedy u obou autorů liší, nicméně další prvky, kterými se oba filozofové zabývali, nesou podobné rysy. Například vysvětlení přítomného okamžiku – přítomnosti můžeme vidět poměrně shodně. Oba se například shodují v tom, že přítomnost je předělem mezi minulostí a budoucností, přičemž sama jako

---

146 Aristotelés, *Phys.* IV,11,223b20.

147 Aristotelés, *Phys.* IV,11,219b.

148 Augustin, *Confess.* XI.23.

149 tamtéž.

150 Karfiková, *Čas a řeč*, 45.

151 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 27.

taková nemá žádné trvání. Také skutečnost toho, že minulost ani budoucnost není jsoucí – minulost již uplynula a budoucnost ještě nenastala, vnímají oba totožně.

Úvahy o vzniku času můžeme vidět jak u Aristotela, tak i u Augustina. Dle Flosse je známo, že „Aristotelés převádí nakonec veškeré pohyby na prvního hybatele, jenž je sám nepohnutý. Tím ovšem nevysvětluje pouze první příčinu veškerého pohybu, nýbrž i času. Právě tyto souvislosti vedly později k běžnému vysvětlování faktu, že u Boha není čas: kde není pohyb a změna, nemůže být čas.“¹⁵²

Augustin se však na rozdíl od Aristotela daleko více věnuje otázce věčnosti a vysvětlení toho, jestli něco času předcházelo. Zde je vidět Augustinova bezmezná víra v Boha jako bezčasového stvořitele, jehož činem je i vznik času. Augustin pojímá člověka jako duchovní bytost. Lidský duch je schopen „sledovat věci v jejich pomíjení a uchovávat v sobě měřitelné stopy tohoto míjení.“¹⁵³ I zde bychom však mohli vidět ekvivalentní srovnání s Aristotelem, který vnímání času připisuje bytostem nadaných rozumem.

Floss vidí v Augustinových spekulacích o čase poměrně dost společných bodů s Aristotelem, přičemž přejímá i „většinu jeho základních aporií, avšak právě na rozdíl od Aristotela je nechce již řešit pouze fyzikální cestou, nýbrž výhradně psychologicky.“¹⁵⁴

I když vidíme základní rozdíl obou těchto pojetí v zodpovězení otázky, čeho je čas mírou, popřípadě co je mírou času, musíme konstatovat, že při rozboru filozofického problému, z čeho se čas skládá, zda je jsoucí či nikoli a co je tedy přítomné, je pojetí Aristotela a Augustina obdobné.

---

152 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 22.

153 Karfíková, L. *Čas a řeč*, str. 46

154 Floss, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, str. 27

5 Cyklické versus lineární pojetí času (dějin)

V poslední části této práce se budeme věnovat rozdílnosti pojetí času z hlediska vnímání jeho dějinnosti i směřování. Můžeme se setkat s odlišným chápáním běhu času, odlišným chápáním dějin a dalšího směřování ve dvou směrech. Jedná se o cyklické a lineární vnímání času (potažmo dějin). Navážeme i na poznatky, získané z této práce, neboť Aristotela můžeme považovat za představitele cyklického chápání dějin, kdežto Augustina jako hlavního představitele lineárního pojetí.

S cyklickým vnímáním času se setkáváme u starých civilizací, úzce spjatých s přírodou a jejími cykly. Vznik, vývoj i zánik života byl chápán jako neustále se opakující koloběh života. Po zániku jednoho přichází vždy vznik nového. Dochází tedy k návratu, k opakování toho, co již někdy nastalo.

Ve svém článku *K některým aspektům antického pojetí dějin* vidí Vlček tento koncept „coby součást kultu civilizací mezopotámského prostoru, Egypta aj. Rovněž Řekové se ve svém vnímání času/děni identifikují zcela logicky s tímto pojetím.“¹⁵⁵ Za nejvýznamnějšího představitele tohoto pojetí považuje Vlček Herakleita z Efezu a jeho koncepci tzv. Velkého roku.¹⁵⁶

I u Aristotela vidíme podobné vnímání toku času v jeho pojetí času jako pohybu „sféry nebes, poněvadž se jím měří ostatní pohyby, a který měří také čas“.¹⁵⁷ Vnímáme zde opakující se cykly, ve kterých události vznikají a zanikají.

Cyklické vnímání času (dějin) je vystřídáno nástupem křesťanství, které ve svém pojetí dějin navazuje především na židovskou spiritualitu.¹⁵⁸ Jedná se o lineární vnímání času. Jedním z hlavních představitelů lineárního pojetí je právě Augustin, neboť ten je „na rozdíl od cyklického pojetí času u Řeků hlasatelem času směřujícího k budoucnosti, k věčnosti“.¹⁵⁹ Základem tohoto pojetí je směřování ke spáse, víra v lepší budoucnost. Dějiny začínají stvořením, což je absolutní začátek. Člověk od okamžiku stvoření, respektive prvotním hříchem upadl v bídu a nedokonalost. Svou snahou, životním směřováním k dobru a spáse bude vykoupen. Toto vykoupení

---

155 Vlček, M. *K některým aspektům antického pojetí dějin*, str. 9.

156 tamtéž.

157 Aristotelés, *Phys.* IV,11,223b20.

158 Vlček, M. *K některým aspektům antického pojetí dějin*, str. 19.

159 Dubský, I. *K dějinám interpretace Augustinova porozumění času*, str. 22.

přijde s Královstvím Božím, jehož příchod křesťanství hlásá. Linie tedy směřuje od stvoření a následného utrpení v minulosti přes neradostnou přítomnost po nadějnou budoucnost.

Můžeme polemizovat o tom, jaký takto nově vnímané plynutí času mělo vliv na starověké, a následně středověké, zemědělsky orientované obyvatelstvo. Se šířením křesťanské nauky nahradilo lineární pojetí dosavadní cyklické vnímání. Před člověka byla postavena dlouhá a strastiplná cesta ke spáse.

A jaké je současné pojetí času (dějinnosti)? I dnes v evropské židovsko-křesťanské tradici vycházíme spíše z lineárního pojetí času, nicméně se i v dnešní době můžeme setkat s pozůstatky lidových tradic (u nás slovanských), ve kterých můžeme vidět oslavu obnovy přírody, naději na návrat úrody a blahobytu.

Určitou tendenci k návratu k cyklickému pojetí můžeme spatřit v hlubším zájmu o východní filozofie, potažmo přírodu a její cykly. Neboť cyklus, návrat na začátek, zrození, dává mnohým naději na spokojené a šťastné naplnění současného „smrtného“ života.

6 Závěr

Cílem této práce bylo představit, objasnit a srovnat problematiku pojetí času v textech Aristotela a Augustina. V úvodu Aristotelova pojetí času jsme se nejdříve seznámili s jeho výkladem času ve *Fyzice*, ve které se věnuje zkoumání viditelného světa a přírody. Z tohoto pohledu zde zkoumá i čas, jako vnímanou veličinu. Způsob, jak Aristoteles přistupuje k filozofickým zkoumáním a jímž je provádí, má v zásadě tři kroky: 1) zhodnocení existujících pojetí, 2) problematizace těchto pojetí, 3) vyřešení daného problému s ohledem na existující pojetí.¹⁶⁰

Čas pro Aristotela není jako celek jsoucí, neboť dle něj se čas skládá jak z částí, které nejsou (buď již nejsou nebo ještě nejsou), tak také z určité části, která nutně musí být. Aristotelés však není schopen určit tuto danou část, neboť se jedná o přítomný okamžik, u kterého nemůže přesně definovat ani délku jeho trvání, ani vymezit jeho okamžitý průběh. Ve svých úvahách dále předkládá, že čas souvisí se změnou, pohybem. Jestliže pozorujeme tento pohyb vnímáme i čas. Aristotelés

---

160 Graeser, A. *Řecká filosofie klasického období: sofisté, Sókratés a sokratikové, Platón a Aristotelés*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2000, str. 277.

převážně vychází z místního pohybu, u kterého vnímáme "před" a "po" stejně jako u času. Jsme schopni vnímat dva různé okamžiky (jako dva body v dráze). Také zde zdůrazňuje schopnost zapamatování si a poté znovu vybavení si minulých okamžiků, takže poznáme, že něco předcházelo, jsme schopni se na toto rozvzpomenout a rozlišit předcházející i následující okamžiky. Přičemž přítomný okamžik vnímáme jako právě probíhající a zároveň jako předěl minulého a budoucího. Pro Aristotela však není přítomnost, "ted" částí času, ale předělem, jeho atributem. Čas jako takový je pak spojitý a je počítán pohybem, je počtem pohybu. Nejlepší mírou času je potom stejnosměrný kruhový pohyb. Jak jsme uvedli, tento výklad času je z hlediska "fyzikálního". Aristotelés zde ještě existenci času podmiňuje existencí bytosti, která jej vnímá, počítá. Dle něj by čas nebyl, kdyby nebyl nikdo kdo by jej vnímal.

Aristotelés se ovšem času věnuje i v jiných svých dílech, kde se setkáváme s dalšími, rozšiřujícími pohledy. V knize *O duši, Malých přírodních pojednáních i Etice Nikomachově* čas rozebírá spíše z hlediska kognitivních procesů - člověk v čase myslí a na základě vzpomínek a zkušeností z minulosti se může rozhodnout a přizpůsobit své jednání v přítomnosti a mít nějaká očekávání z budoucnosti. Také zde vidíme úvahy o tom, že čas vnímají myslící bytosti, obdařené rozumem.

V další části práce jsme se věnovali pojetí času v textech Augustina, resp. v jeho velkém díle *Vyznání*. Augustin se ze začátku věnuje úvaze o věčnosti a o vzniku času, který dává do souvislosti se vznikem světa, respektive se stvořením. Zde přichází s tezí věčného Stvořitele, který není v čase. Podobně jako Aristotelés zde i Augustin přichází s trojitou strukturou času - minulosti, přítomnosti a budoucnosti jako ustáleného pojetí času. I on hledá konkrétní existující „okamžik“, který by byl uchopitelný jako právě jsoucí. Přítomný okamžik také vnímá jako hranici mezi minulým a budoucím a vykládá jej jako bezrozměrný, který nemá trvání. Rovněž Augustin vnímá čas jako měřítko pohybu. Těžkosti mu dělá vysvětlení, který čas měříme (protože dochází k závěru že ani minulý, ani budoucí, ale ani právě plynoucí, který nemáme čím poměřovat) a přichází se stěžejní myšlenou, že čas měříme duchem, či v duchu. Měříme dojem, kterým na nás působily věci v minulosti a který v mysli nadále přetrvává. V paměti udržujeme vzpomínky, které jsme si schopni vybavit, a tak děj přechází z paměti přes vnímanou přítomnost v očekávání budoucnosti.

V následném srovnání těchto dvou pojetí času jsme shledali podobné směřování úvah. Pro Aristotela je čas mírou pohybu a Augustin měří také pohyb časem. Oba vnímají čas v jeho trojitě struktuře (minulosti – přítomnosti – budoucnosti), přičemž se shodují, že minulost ani budoucnost neexistuje a přítomnost také nemůžeme zcela definovat jako existující – pro Aristotela je přítomný okamžik případkem a pro Augustina bezrozměrným. Úvahy, které jsou si podobné, najdeme u obou autorů i v pohledu na vnímající bytost. Oba dávají čas do souvislosti s vnímající bytostí, která je schopna časem měřit, čas tedy vnímat. Přičemž Augustinus převádí toto vnímání času do ducha člověka.

V závěru práce jsme si přiblížili cyklické a lineární pojetí času (dějinnosti) právě v souvislosti s Aristotelem jako představitelem cyklického pojetí a Augustinem, který pojímal čas lineárně. Pojednali jsme o původním, cyklickém vnímání času, které vychází z přírodních cyklů a se zánikem jednoho očekává vznik dalšího. Odlišné pojetí je v lineárním vnímání času respektive dějinnosti, které vychází z křesťanského pojetí cesty ke spáse, víry v lepší budoucnost v posmrtném životě.

Seznam zkratek děl autorů

ARISTOTELÉS

De an.

De anima

De gener. et corr.

De generatione et corruptione

De mem.

De Memoria et Reminiscentia

De sensu

De Sensu et Sensibilibu

Eth. Nic.

Ethica Nicomachea

Phys.

Physica

AUGUSTIN

Confess.

Confessiones

Seznam použité literatury

Primární literatura:

ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. přel. A.Kříž. 4. vyd. Praha : Rezek, 2013. 291 s. ISBN 978-80-86207-35-3

ARISTOTELÉS. *Fyzika*. 2. vyd. Praha : Petr Rezek, 2010. ISBN 978-80-86027-31-9.

ARISTOTELÉS. *Malá přírodovědná pojednání*. in: *Člověk a příroda*, přel. A. Kříž. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1984. 417 s.

ARISTOTELÉS. *O duši*. in: *Člověk a příroda*, přel. A. Kříž. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1984. 417 s.

ARISTOTELÉS. *O vzniku a zániku*. in: *Člověk a příroda*, přel. A. Kříž. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1984. 417 s.

AUGUSTIN. *Význání*. V Kalichu 5. vyd. Praha : Kalich, 2006, 565 s. ISBN 80-701-7027-1

Sekundární literatura:

BLECHA, I. *Filosofický slovník*. 1. vyd. Olomouc : FIN, 1995, 479 s. ISBN 8071820148.

DUBSKÝ, I. *K dějinám interpretace Augustinova porozumění času*. 1. vydání. in. *Reflexe* č. 28. ročník 2005. Praha : Oikúmené, 2005. 5-29 s. ISSN 0862-6901

FLOSS, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*. [disertační práce obhájená na katedře filozofie filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci 25.6.1969]. 1. vyd. Olomouc : Universita Palackého, 1991, 139 s. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. ISBN 80-7067-186-6.

GRAESER, A. *Řecká filosofie klasického období: sofisté, Sókratés a sokratikové, Platón a Aristotelés*. Vyd. 1. Praha : Oikoymenh, 2000, 445 s. ISBN 80-729-8019-X.

HUSSERL, E. *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Vyd. 2., v této ed. 1. Praha : Ježek, 1996, 147 s. ISBN 80-901625-9-2.

INWOOD, M.: *Aristotle on the Reality of Time*, in: *Aristotle's Physics: a collection of essays*. ed. JUDSON, L. New York: Oxford University Press. ISBN 01-982-4844-X.

KARFÍKOVÁ, L. *Čas a řeč: studie o Augustinovi, Řehořovi z Nyssy a Bernardovi Silvestris*. 1. vyd. Praha : Oikoymenh, 2007, 214 s. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, sv. 131. ISBN 978-807-2982-608.

MRÁZ, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. Vyd. 1. Praha : Filosofia, 63 p. ISBN 80-700-7142-7.

MRÁZ, M. *Aristoteles - Poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, in *Filosofický časopis*. 1978, r. XXVI, č. 6, s. 896-923.

Časovost a smrtelnost I.: studie k časové konstituci lidské existence. Vyd. 1. Editor

Jaroslav Novotný. Praha: Togga, 2009, 338 s. Scholia. ISBN 978-80-87258-26-2

PATOČKA, J. *Úvod do fenomenologické filosofie*, Praha : Oikoymenh, 2003. ISBN 80-7298-064-5

SOKOL, J. *Čas a rytmus*. 2., rozš. vyd. Praha : Oikoymenh, 2004, 332 s. ISBN 80-729-8123-4.

VLČEK, M. *K některým aspektům antického pojetí dějin*. in E-logos – Electronic journal for philosophy, Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2010, roč. 16. ISSN 1211 - 0442. Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/vlcek10.pdf>

Resumé

The main target of this thesis is to present, explain and compare the problems of the concept of time in the texts of Aristotle and Augustine. In Aristotle we encountered the definition of time as “the number of movement relative to before and after”. We perceive the past, present and future, but none Aristotle considered as existent "now" can be understood as a limit of the future and of the past as well as a connection of these. However, the question of the definition of the present moment remains open. In other writings Aristotle deals with the time from other perspectives.

Augustin comes with a triple structure of time – past, present and future as a steady general conception of time. He is looking for specific existing "moment" which would be graspable as just existent. Augustine's main idea is that time is measured by the spirit, or in the spirit. We measure the impression which things appeal to us in the past and which persists in the mind. The plot goes from memory over perceived presence in anticipation of the future. At the end the work deals with cyclic and linear conception of time.